

Reforma funciară în perioada postcomunistă

Flavius Mihalache*

Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română

Abstract: After 1991, as many of the former communist countries, Romanian made efforts to re-establish a legal framework for private land ownership. The restitution of land properties has been a long and difficult process, with profound social and economic implications. The process has begun with the adoption of the Law 18/1991. The law attempted to recreate property rights that existed prior the collectivization, not simply to distribute land to the villages. Law 18/1991 was modified several times in the transition period (1997, 2000 and 2005). The main objective of these new laws was to increase the maximum land area that could be restituted to the former owners. The land privatization process created a new reality for the rural areas. Land fragmentation and subsistence farming become main problems in rural Romania as a consequence of key decisions that were taken during the transition period. Other former communist countries from the Central and Eastern Europe have chosen different strategies for achieving agrarian reform. Nowadays there are major differences between rural Romania and Czech Republic, Hungary or Poland. Starting from this general description, the main aims of this study is to discuss on land reform implications in Romania and to highlight the differences between the different land reform strategies which have been implemented in Central and Eastern Europe.

Keywords: *Rural; land ownership reform; land fragmentation.*

Cuvinte-cheie: *mediul rural; reforma proprietății funciare; fragmentarea exploatațiilor.*

Introducere și obiective

Reforma proprietății funciare, începută în România în 1991, a adus transformări profunde la nivelul vieții economice și sociale a lumii satului. Constantele sectorului agricol din perioada comunistă (proprietate colectivă, predominanța marilor exploatații agricole, agricultură intensivă), valabile timp de aproape trei decenii, au fost înlocuite de o nouă realitate, construită în jurul proprietății private asupra terenurilor și a economiei de piață. Reforma agrară a demarat odată cu adoptarea Legii nr. 18/1991 (legea fondului funciar) și a reprezentat un proces de durată, ce a cunoscut mai multe completări și reorientări de-a lungul perioadei de tranziție.

Procesul de colectivizare, derulat între anii 1949 și 1962, a fost impus prin voința politică a regimului comunist, fără a fi susținut de cea mai mare parte a populației (Șandru, 2005), drept urmare, după 1989, presiunea populară pentru dizolvarea proprietății colective și restituirea terenurilor a găsit contextul propice de manifestare (Hatos, 2005). Este dificil de estimat dacă, în cadrul schimbărilor structurale prin care a trecut societatea românească, la începutul anilor '90, ar fi fost posibilă păstrarea vechiului model de proprietate asupra terenurilor. Cert este, însă, că modalitățile decise pentru realizarea reformei agrare au condus, pe termen scurt și mediu, la destructurarea unor raporturi economice și sociale funcționale, atât la nivelul sectorului agricol, cât și la nivelul întregului mediu rural. Privind la evoluțiile pe termen mediu

---

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie 13, sector 5, 050711, București. E-mail: fmihalache@iccv.ro; flaviusmihalache@yahoo.com.

și lung ale statelor foste socialiste, devine evident faptul că a existat o legătură cauzală între strategiile alese pentru realizarea reformelor și performanțele economice ale sectoarelor agricole (Bański, 2017; Hartvigsen, 2014; Davidova, Fredriksson și Bailey, 2009).

După reforma agrară, sectorul agricol a ajuns să fie dominat de sectorul micilor exploatații familiale, autarhice și izolate (Oțiman, 2012). Primii ani ai perioadei după adoptarea Legii 18/1991 au fost marcați de entuziasmul populației, care își vedea atins unul dintre obiectivele majore: reîmproprietărirea. Treptat, odată cu trecerea anilor și cu acutizarea problemelor economice ale societății românești, acest entuziasm inițial s-a estompat, micii proprietari fiind din ce în ce mai tentați să arendeze terenurile, să le lase nelucrate sau chiar să le vândă.

Pe această bază, a retragerii treptate a micilor proprietari din sectorul agricol, fermele mari au început să joace un rol din ce în ce mai important, atât prin valoarea producției, cât și prin ponderea suprafețelor agricole lucrate. Peste 50% din suprafața arabilă a țării este exploatată în cadrul fermelor de mari dimensiuni (mai mult de 100 de hectare), suprafețele în cauză fiind în proprietatea acestor actori economici sau arendate de la micii proprietari (INS, 2017). În momentul de față, sectorul agricol românesc parcurge o nouă etapă de ajustare, în care, rolul marilor ferme agricole tinde să crească. Mica proprietate încă rămâne importantă, însă cea mai mare parte a producției agricole este asigurată în cadrul marilor ferme (INS, 2017). Vorbim despre o polarizare a structurii de proprietate funciară între micii proprietari și marile exploatații agricole. Veriga intermediară între aceste două extreme, elementul cheie în sistemele agricole din statele dezvoltate, ce corespunde fermelor familiale și asociațiilor realizate între micii producători, este extrem de slab dezvoltată în România.

Plecând de la considerațiile de ordin general descrise mai sus, materialul de față

își propune să ofere o perspectivă critică asupra procesului de reformă agrară derulat în România după 1991 prin ilustrarea etapelor, coordonatelor și a implicațiilor sale asupra vieții sociale și economice la nivelul mediului rural. Suntem interesați, în mod special, de ilustrarea modului în care s-a produs reconstituirea marilor exploatații funciare, pe fondul reducerii implicării micilor proprietari în utilizarea propriilor terenuri. Totodată, textul urmărește să prezinte diferitele strategii de reformă adoptate în state fost-comuniste din Europa Centrală și de Est, pentru a analiza rezultatele acestor programe, comparativ cu produsele măsurilor adoptate de către România.

Reforma agrară și implicațiile sale

În perioada comunistă, sectoarele agricole în țările din Europa Centrală și de Est reuneau, în proporții variabile, atât proprietate de stat, cât și proprietate colectivă și proprietate privată. Principala diferențiere între statele fostului bloc comunist consta în raporturile existente între aceste trei tipuri de structuri de proprietate (Bański, 2017). Exceptând cazurile Poloniei și Iugoslaviei, în toate celelalte state din Europa Centrală și de Est venirea la puterea a partidelor comuniste a condus la colectivizarea agriculturii și naționalizarea unei părți importante a fondului funciar. În Polonia, proprietatea asupra terenurilor a rămas privată ca urmare a împotrivirii puternice a populației față de primele demersuri de colectivizare. În fosta Iugoslavie, păstrarea proprietății private se explică prin autonomia de care s-a bucurat regimul lui Tito față de deciziile impuse de la Moscova, precum era și aceea referitoare la colectivizare și consolidarea proprietății funciare de stat (Bański, 2017). Exceptând aceste două cazuri, pentru toate celelalte state din Europa Centrală și de Est, perioada cuprinsă între a doua parte anilor '50 și

începutul anilor '60 a reprezentat momentul de vârf în derularea proceselor de distrugere a proprietății private asupra terenurilor. Naționalizarea și colectivizarea au fost promovate ca direcții de acțiune menite să conducă la accelerarea ritmului de dezvoltare socio-economică a agriculturii și zonelor rurale, considerându-se că modelul agriculturii tradiționale este incompatibil cu obiectivele vizate de către regimurile comuniste (Șandru, 2005). Ritmul de implementare a reformelor agrare a variat de la stat la stat, însă în a doua parte a anilor '60, colectivizarea era declarată a fi încheiată în toate statele comuniste din Europa.

La începutul anilor '90, odată cu demararea proceselor de tranziție către economia de piață, statele foste comuniste au implementat diferite politici destinate reaşezării coordonatelor sectoarelor agricole pe baze private, compatibile cu noua realitate economică. Spre exemplu, în Cehoslovacia, perioada comunistă a adus naționalizarea aproape în întregime a terenurilor agricole. Reformele agrare din anii '90 derulate în această țară au urmărit revenirea la situația din anul 1948, fiind permis ca fiecare dintre foștii proprietari să revendice suprafețele

naționalizate – în limita a 150 de hectare – (Bański, 2017). Acolo unde restituția nu s-a putut realizată pe suprafețele anterior deținute au fost propuse, în compensație, alte amplasamente sau bonuri de trezorerie (Bicik și Jelecek, 2009). În Ungaria, pe de altă parte, procesul de naționalizare a terenurilor agricole a făcut ca peste 85% din suprafețe să fie exploatate de către cooperative sau ferme de stat. În procesul de reformă agrară (ce s-a desfășurat între anii 1992 și 1996) a fost utilizat un model mixt de politici bazat atât pe restituirea proprietăților (cadrul structurilor cooperative), cât și oferirea de compensații pentru foștii proprietari (Kovacs, 2005). În acest caz, spre deosebire de alte state din regiune, proprietatea colectivă a fost păstrată, ceea ce face din modelul ungar de reformă unul specific. În anul 2013, în Ungaria se înregistrat o relativă echivalență între rolul deținut de către cooperativele și firmele agricole de mari dimensiuni și exploatațiile familiale: peste 8.800 de asociații, cooperative și firme agricole exploatau 2,1 milioane hectare, în timp ce 482 de mii de ferme familiale dețineau 2,468 milioane hectare (Bański, 2017).

Table 1: Ponderea terenurilor agricole naționalizate în statele foste comuniste (1988)

	Procent
Bulgaria	89,9%
Cehoslovacia	93,9%
Iugoslavia	15,7%
R.D.G.	90,2%
Polonia	22,8%
România	90,5%
Ungaria	85,8%
URSS	98,2%

Sursa: *Historia Polski w liczbach* 1991, apud. Bański, 2017, p. 123.

Metodele alese pentru realizarea reformelor funciare au variat, fiecare țară din fostul bloc socialist cumulând mai multe seturi de măsuri complementare în atingerea obiectivelor de transformare a regimului de proprietate (tabelul 2). Numai Polonia,

Slovenia și Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei au optat pentru utilizarea unei singure astfel de măsuri.

Principale deosebire înregistrată din acest punct de vedere au vizat accentul pus fie pe restituirea proprietăților și oferirea de

compensații (către foștii proprietari și urmașii acestora), fie pe *distribuirea de terenuri și drepturi către locuitorii din zonele rurale*, indiferent dacă aceștia erau sau nu foști proprietari (sau urmași ai acestora) afectați de procesele de naționalizare realizate în perioada anilor '50-'60.

Hartvigsen (2014) identifică șase metode principale de realizare a reformei funciare în fostele state comuniste:

- *Restituirea proprietăților* a fost principala metodă folosită de cele mai multe dintre fostele state comuniste (România, Bulgaria, Serbia, Croația, Cehia, Slovacia, Macedonia, Slovenia și țările baltice). Prin aceasta se urmărea, pe cât posibil, ca foștii proprietari să beneficieze de aceleași terenuri ce au fost colectivizate sau naționalizate în perioada anilor '50-'60 (reîmproprietărire pe fostele amplasamente). În condițiile în care acest lucru nu se putea realiza, foștilor proprietari le erau acordate alte terenuri, echivalente în suprafață.
- *Retragerea terenurilor private din cooperative* a fost folosită în Cehia, Slovacia, R.D.G, Rusia, Ucraina și Moldova. Prin destructurarea cooperativelor, foștilor proprietari le-au revenit *de iure* terenurile pe care le-au avut în proprietate la momentul constituirii acestora. Această cale de înfăptuire a tranziției către proprietatea privată, mai ușor de pus în practică și mai simplă decât restituirea, a fost favorizată de modul specific în care a fost realizată colectivizarea în statele în cauză, în speță de existența cadrului normativ care permitea retragerea din sistemul de cooperative (Hartvigsen, 2014).
- *Oferirea de compensații pentru terenurile naționalizate* a reprezentat principala modalitate de realizare a reformei agrare în Ungaria și o metodă secundară, ce a însoțit restituția proprietăților în țările baltice, în Cehia, Slovacia, Bulgaria și parțial în România. În Ungaria, au fost acordate *vouchere* (ce au putut fi tranzacționate pe piață), prin intermediul cărora foștii proprietari au putut să achiziționeze

imobile sau terenuri în contrapartidă pentru terenurile ce urmau să rămână în proprietate colectivă. În celelalte state, compensațiile au fost reprezentate fie de acordarea de participațiuni, fie de sume de bani menite să acopere valoarea estimată a suprafețelor deținute anterior.

- *Vânzarea terenurilor deținute de către stat* a fost aleasă ca modalitate principală de reformă în Polonia, Serbia, Muntenegru, Croația, Slovenia regăsindu-se, totodată, ca metodă secundară, în programele de transformare a structurii proprietății funciare din Bulgaria, Cehia, Slovacia și țările baltice. Polonia, prin situația specifică dată de insuccesul procesului de colectivizare și prin situația granițelor trasate după finalizarea celui de al Doilea Război Mondial, a ales să distribuie suprafețele de teren aflate în proprietate publică prin organizarea de licitații sau vânzări directe către foștii proprietari de teren și către persoanele care utilizau la momentul respectiv suprafețe funciare în cauză (Hartvigsen, 2014).
- *Distribuția de terenuri (împroprietărirea având la bază principii simple) către populația rurală* a fost preferată ca principală metodă de reformă agrară în Albania, Ucraina, Republica Moldova și Ungaria. În România, această metodă a însoțit reîmproprietărirea, având însă efecte limitate la nivelul întregului proces. Spre exemplu, legea 18 din 1991 stipula ca fiecare membru al cooperativelor agricole, precum și pensionarii din agricultură să primească în proprietate 0,5 ha de teren arabil.
- *Distribuirea de acțiuni la fermele agricole*, ce puteau fi tranzacționate pe piață, a fost folosită ca modalitate principală de realizare a reformei funciare în Rusia și a însoțit alte metode (distribuirea de terenuri, retragerea membrilor cooperatori din asociații) în Ucraina și Republica Moldova. În aceste state, interesul populației pentru constituirea proprietăților individuale a fost relativ redus în perioada anilor '90.

Tabel 2: Principalele metode de realizare a reformei agrare în foste state comuniste din Europa Centrală și de Est

	Metode principale	Metode secundare
Albania	Distribuirea de parcele către populația rurală	Restituirea proprietăților Oferirea de compensații către foștii proprietari
Bulgaria	Restituirea proprietăților	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Croația	Restituirea proprietăților Vânzarea terenurilor deținute de către stat	Oferirea de compensații către foștii proprietari
Estonia	Restituirea proprietăților Vânzarea terenurilor deținute de către stat	Oferirea de compensații către foștii proprietari
Federația Rusă	Distribuția de participațiuni la fermele/cooperativele agricole	Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole
Germania de Est	Restituirea proprietăților Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole Vânzarea terenurilor deținute de către stat	Oferirea de compensații către foștii proprietari
Letonia	Restituirea proprietăților	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Lituania	Restituirea proprietăților	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Macedonia	Restituirea proprietăților	
Munte negru	Restituirea proprietăților Vânzarea terenurilor deținute de către stat	
Polonia	Vânzarea terenurilor deținute de către stat	
Republica Cehă	Restituirea proprietăților Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Republica Moldova	Distribuirea de parcele către populația rurală	Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole Distribuția de participațiuni la fermele/cooperativele agricole

România	Restituirea proprietăților	Oferirea de compensații către foștii proprietari Distribuirea de parcele către populația rurală
Serbia	Restituirea proprietăților Vânzarea terenurilor deținute de către stat	
Slovacia	Restituirea proprietăților Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat
Slovenia	Restituirea proprietăților	
Ucraina	Distribuirea de parcele către populația rurală Distribuția de participațiuni la fermele/cooperativele agricole	Retragerea foștilor proprietari din cooperativele agricole
Ungaria	Oferirea de compensații către foștii proprietari Vânzarea terenurilor deținute de către stat Distribuirea de parcele către populația rurală	

Notă: În Bosnia-Herțegovina și Belarus nu au fost adoptate măsuri menite să reformeze structura de proprietate funciară.

Sursa: Hartvigsen, 2014, p. 333.

În România, procesul de reformă a proprietății funciare a parcurs patru etape principale, definite în baza adoptării unor acte normative care au marcat evoluții distincte: a) perioada 1991–1997; b) perioada 1997–2000; c) perioada 2000–2005; d) după anul 2005 (Rusu, Florian, Tudor, Chițea, Chițea și Roșu, 2011). Fiecare dintre aceste etape a fost dominată de viziuni specifice asupra liniilor directe în reglementarea regimului de proprietate funciară, ce au mers de la *un model de proprietate funciară limitată*, reglementată prin Legea 18 din 1991, până la un model caracterizat prin dispariția celor mai importante bariere asupra dreptului de proprietate funciară (ca urmare a adoptării L. 247/2005).

Procesul de transformare a sistemului agricol a demarat, în anul 1990, înainte chiar de adoptarea legislației în domeniu, odată cu

desființarea *de facto* a primelor cooperative (Hatos, 2006). Legea 18 din 1991 a reprezentat, astfel, un răspuns la solicitările privitoare la adoptarea unui cadru normativ de reglementare a reconstituirii dreptului de proprietate privată asupra terenurilor, venind în întâmpinarea unor cereri manifeste la nivelul populației. Legea stabilea o limită maximă de 10 hectare de teren arabil ce putea fi restituită fiecărei familii ce fusese afectată de colectivizare, precum și atribuirea a 0,5 hectare de teren pentru foștii angajați ai cooperativelor și întreprinderilor agricole de stat și a 1 ha teren arabil pentru moștenitorii persoanelor decedate la revoluție și pentru răniții care și-au pierdut capacitatea de muncă în timpul evenimentelor din decembrie 1989.

Cadrul normativ adoptat în 1991 prevedea condiții de desființare a cooperativelor agricole de producție

(C.A.P.), însă stipula păstrarea fostelor întreprinderi agricole de stat (I.A.S.) și transformarea acestora în societăți comerciale cu capital de stat. Se urmărea, astfel, implementarea unui sistem mixt de proprietate, prin care foștii proprietari să beneficieze de retrocedarea limitată a terenurilor, concomitent cu păstrarea marilor structuri agricole în proprietate publică.

După momentul adoptării, Legea 18 a devenit un subiect major de controversă, nemulțumind atât curentul de opinie care a susținut menținerea unei ponderi cât mai

ridicate a proprietății publice, cât și pe susținătorii restituirii integrale a suprafețelor colectivizate (*restitutio in integrum*). Această dispută a fost tranșată în anii 1997 și 2000, odată cu adoptarea a două legi de modificare a cadrului normativ referitor la reforma agrară (L. 196/1997 și L. 1/2000), prin care limita de teren ce putea fi retrocedată unei familii a fost crescută la 50 de hectare de teren arabil și se stipula retrocedarea suprafețelor forestiere în limita a 10 hectare de familie.

Table 3: Ponderea proprietății private asupra terenurilor agricole și arabile

	1990	1996	2000	2005	2010	2014
Suprafață agricolă totală (mil. ha)	14,76	14,78	14,85	14,74	14,63	14,63
Suprafață arabilă totală (mil. ha)	9,45	9,33	9,38	94,20	94,04	93,95
Suprafață agricolă – ponderea proprietății private	0	72,30	95,70	95,56	94,34	93,64
Suprafață arabilă – ponderea proprietății private	0	83,61	96,47	96,10	95,67	95,15

Sursa: INS, Baza de date TEMPO, AGR101A, <http://statistici.insformase.ro/shop/index.jsp?page=tempo2&lang=ro&context=45>.

Procesul de retrocedare a fost unul anevoios, atât din cauza disputelor apărute între moștenitori, a lipsei documentelor care atestau proprietatea înainte de colectivizare și a celor cadastrale, dar și a prevederilor legislative care favorizau reîmproprietărirea pe vechile amplasamente, generând astfel multiple conflicte. Acestor factori le-au fost suprapuse și disfuncții apărute la nivelul administrațiilor locale, care în multe situații, erau nepregătite pentru asumarea sarcinilor trasate prin legislația de retrocedare. Pe de altă parte, lucrările de amenajare a teritoriului din perioada comunistă (despăduriri, asanare a unor luciuri de apă, amenajare de sisteme de irigații, sistematizare a căilor de acces etc.) au modificat, în unele localități, configurația suprafețelor agricole.

În baza eliberării greoaie a titlurilor de proprietate, au apărut situații în care mai multe persoane revendicau aceeași suprafață de teren. Ca urmare a acestor situații, instanțele din România, în special în perioada anilor '90, au fost supraîncărcate cu

procese legate de soluționarea conflictelor apărute în urma retrocedărilor. Este dificil de cuantificat numărul conflictelor determinate de implementarea măsurilor de reformă funciară, însă o serie de estimări indică faptul că aproximativ 1 milion de persoane au fost afectate, în primul deceniu de după demararea procesului de reformă, de situații de acest tip (Hurduzeu, 2003, apud. Rusu et al., 2011).

Fragmentarea suprafețelor agricole

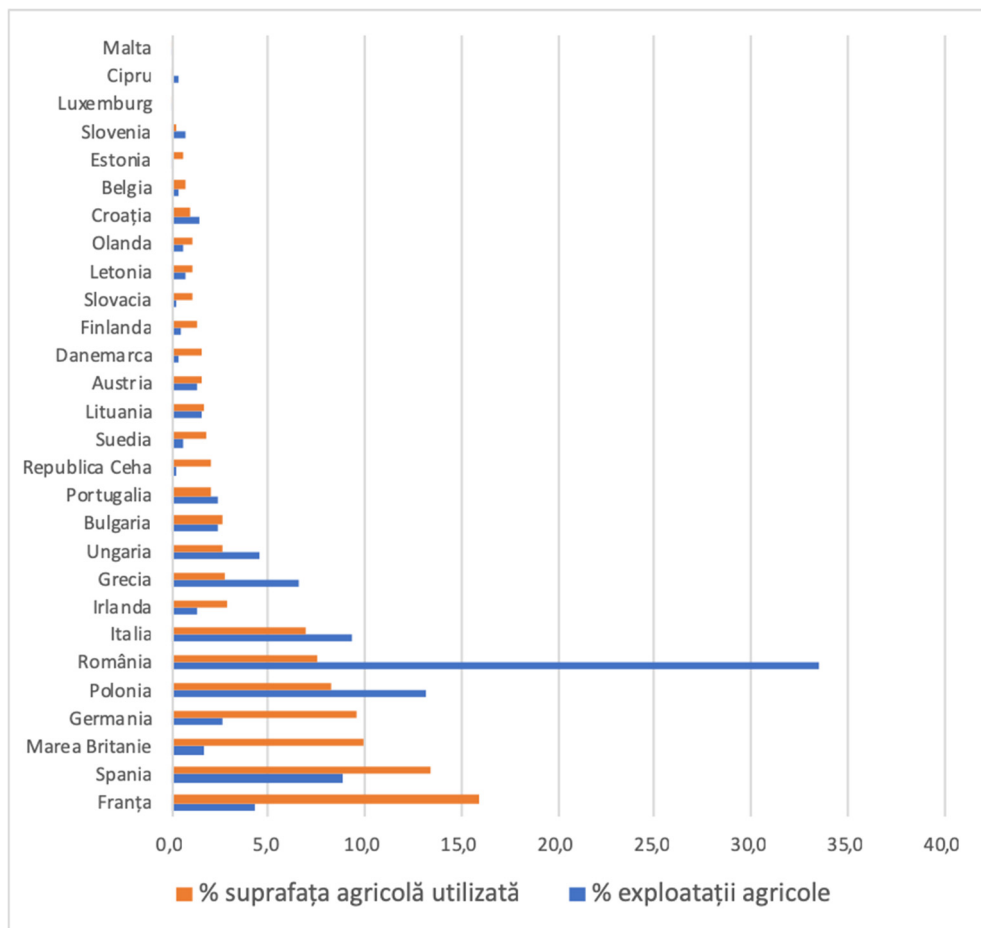
În contextul reformelor proprietății funciare din Europa Centrală și de Est vorbim despre două tipuri de fragmentare: fragmentarea proprietății funciare și fragmentarea utilizării terenurilor, fără ca aceste două dimensiuni să corespundă în totalitate (Hartvigsen, 2014). Gradul de fragmentare al unui sistem agricol este dat de numărul total de exploatații existente pe o anumită suprafață, putând fi măsurat pe baza

dimensiunii medii a fermelor și a distribuției spațiale a parcelelor deținute de o aceeași fermă (Vidican, 2009). Din punct de vedere teoretic, perspectiva dominantă la nivel european consideră fragmentarea exploatațiilor funciare ca fiind incompatibilă cu evoluția modernă a sectoarelor agricole, fiind o reminiscență a formelor tradiționale de organizare a societăților rurale (Vidican, 2009; Hartvigsen, 2014).

Procesele de industrializare și urbanizare, prin care au trecut statele din Europa Occidentală, au condus, încă de la începutul secolului XX, la reducerea populației ocupate în agricultură și la comasarea exploatațiilor funciare. În aceste areale, în contextul unei tot mai pronunțate orientări către piață a producătorilor agricoli, a fost accentuată importanța acordată asociațiilor și cooperativelor agricole, privite ca mecanisme de creștere a productivității, în detrimentul fermelor familiale tradiționale. Spațiul est-european, în schimb, a avut o evoluție mult mai diversă. Unele societăți (Cehia, Slovacia, Ungaria, Estonia) au mers mai accelerat după 1990 către modelul existent în vestul continentului, în timp ce altele (România, Bulgaria, Albania) au cunoscut un ritm de convergență semnificativ mai redus.

Pentru cele mai multe dintre țările foste comuniste, procesul de transformare a

regimului de proprietate a generat, pe termen scurt, fragmentarea exploatațiilor agricole (Hartvigsen, 2014). Cele mai pronunțate evoluții de acest tip au avut loc în România, Ungaria și Bulgaria (Bański, 2017). Perioada ulterioară a adus procese de comasare funciară, diferite ca intensitate, ceea ce a conturat traiectorii evolutive distincte pentru statele din Europa Centrală și de Est. Cu alte cuvinte, specificitatea și intensitatea proceselor de comasare a exploatațiilor demarate în a doua parte a anilor '90 au generat, în bună măsură, diferențele existente între diversele sisteme de structuri de proprietate funciară. În România procesul de comasare a terenurilor s-a manifestat târziu (după anul 2000) și a avut o intensitate relativ redusă. Astfel, sub aspect numeric, sectorul agricol românesc a rămas în continuare tributar micilor exploatații familiale apărute în urma procesului de împrăștiere de la începutul anilor '90. În România sunt înregistrate o treime dintre fermele existente la nivelul Uniunii Europene, în timp ce suprafața agricolă utilizată de către acestea reprezintă mai puțin de 8% din totalul la nivel comunitar. Dimensiunea medie a unei exploatații era în 2013 de 3,6 hectare, semnificativ mai redusă în comparație cu situațiile înregistrate în toate celelalte state foste comuniste ce au aderat la U.E. (figura 1).

Sursa: Eurostat (<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>).

Figura 1: Distribuția suprafețelor agricole utilizate și a exploatațiilor la nivel de U.E. (%)

În perioada anilor '90, după experiența perioadei comuniste, asocierea dintre micii proprietari funciari a reprezentat, mai degrabă, o excepție de la practica dominantă, dată de utilizarea individuală a suprafețelor agricole (Hatos, 2006). Primele inițiative de consolidare a exploatațiilor, prin constituirea asociațiilor, fie pe structura vechilor cooperative agricole, reglementate din punct de vedere normativ (asociații formale), fie pe baze noi, prin asociere ne-formalizată între micii proprietari agricoli (asociații non-formale), au fost înregistrate imediat după demararea reformei agrare din 1991 (Sabates-Wheeler, 2011; Hatos, 2006;

Vidican, 2009). Legea numărul 36/1991 privind societățile agricole și alte forme de asociere în agricultură a reprezentat doar cadrul de recunoaștere formală a activității asociațiilor, fără însă a constitui și un instrument de susținere a activității acestora. În 1993 asociațiile agricole organizate formal utilizau peste 17% din suprafața arabilă a țării, în timp ce asociațiile informale dețineau 16% din suprafețe, însă în decursul anilor, rolul acestora s-a redus treptat pe fondul retragerii membrilor și a transformării multora dintre acestea în societăți comerciale (Vidican, 2009). După încercările nereușite, în cele mai multe cazuri, de constituire a

formelor de asociere dintre micii proprietari funciari de la începutul anilor '90, a urmat o perioadă fără evoluții importante în acest sens.

Comasarea efectivă a terenurilor a demarat, după anul 2000, prin acțiunile de cumpărare sau arendare de terenuri realizate de către societăți comerciale cu profil agricol. După 2007, odată cu aderarea României la UE, procesul de consolidare a rolului marilor exploatații funciare a fost accelerat prin achizițiile de terenuri realizate de către societăți comerciale cu profil agricol și capital străin. Creșterea rolului marilor exploatații funciare s-a produs treptat, concomitent cu reducerea interesului micilor proprietari de teren în a-și lucra suprafețele deținute.

Exploatațiile de mici dimensiuni, de până în 10 ha, reunesc 40% din suprafața agricolă a țării (Feher, Goșa, Raicov, Haraguș, Condea, 2017). Excepționând exploatațiile cu obiect de activitate în sectorul legumicol sau pomicol, cea mai mare parte a acestor entități sunt ferme familiale care activează în zona agriculturii de subzistență sau de semi-subzistență. În contextul economic al anilor '90, reforma proprietății funciare a adus în prim plan modelul fermelor familiale de mici dimensiuni, ce practică agricultura cu mijloace tradiționale, în vederea asigurării autoconsumului (Olah și Flora, 2015). Pentru România, modelul fermelor mari prezintă o serie de riscuri sociale prin prisma rolului minor jucat de către acestea ca entități generatoare de cerere de forță de muncă. Zonele cele mai afectate de sărăcie sunt și cele în care modelul fermelor de mari dimensiuni este dominant (Oțiman, 2012).

Discuții

După schimbările din 1989 și reformele funciare înregistrate în fostele state comuniste, noi forme de presiune s-au exercitat asupra nou-apărutelor ferme familiale. Cadrul economic concurențial,

barierele tehnologice și presiunea de consolidare a marii proprietăți au devenit în scurt timp principalii factori de influență pentru activitatea exploatațiilor țărănești. După fragmentarea inițială a proprietății funciare (manifestată în cele mai multe state foste comuniste), și-a făcut simțită prezența procesul complementar: consolidarea marilor exploatații (cooperative, asociații și societăți comerciale cu profil agricol).

În momentul de față, sistemul agricol românesc este format din două sub-sisteme cu coordonate și funcționalitate diferite. Acesta este dominat, din punct de vedere numeric, de micile exploatații familiale, cu rol principal în asigurarea autoconsumului, în timp ce cea mai mare parte a producției este realizată de către fermele de mari dimensiuni (Ciutacu, Chivu și Andrei, 2017; Petrescu-Mag, Petrescu și Petrescu-Mag, 2017). Dincolo de factorii ce țin de ineficiența economică și nivelul tehnologic redus al fermelor familiale, în ultimii ani s-a afirmat problema îmbătrânirii accentuate a proprietarilor funciari și a fragmentării suplimentare a exploatațiilor în urma moștenirilor (Petrescu-Mag, Petrescu și Petrescu-Mag, 2017). Totodată, nu trebuie ignorată influența pe care migrația externă o are asupra structurii demografice și a resurselor de muncă din mediul rural (Croitoru, 2015).

Sectorul marilor ferme s-a dezvoltat treptat în anii perioadei de tranziție prin cumpărarea sau arendarea de terenuri aflate inițial în proprietate publică sau în proprietatea persoanelor fizice. Acest proces a fost unul de durată, cu evoluții lente în prima parte a anilor 2000, dar care s-a accentuat după 2007. În momentul de față, din cauza lipsei datelor statistice relevante, este dificil de estimat care este ponderea terenurilor deținute în proprietate, din totalul terenurilor utilizate, de către societățile comerciale care activează în domeniul agricol. Cunoaștem însă faptul că peste 50% din suprafața arabilă a României este *lucrată* în cadrul fermelor agricole de mari dimensiuni. Entitățile de dimensiuni medii,

pe de altă parte, sunt slab reprezentate. Acest sector este foarte puțin dezvoltat, deși la nivel european reprezintă pilonul central de susținere a agriculturii.

Procesul de reducere a rolului deținut de către micile exploatații familiale în

agricultura României cunoaște evoluții lente, însă constante. Este de așteptat ca pe termen mediu și lung acest segment să se reducă substanțial, în special ca urmare a consolidării marilor exploatații funciare.

Bibliografie

- Bański, J. (2017) The consequences of changes of ownership for agricultural land use in Central European countries following the collapse of the Eastern Bloc. *Land Use Policy*, 66, 120–130.
- Bicik, I. și Jelecek, L. (2009) Land use and landscape changes in Czechia during the period of transition 1990–2007. *Geografie*, 114, 4, 263–281.
- Ciutacu, C., Chivu, L. și Andrei, J. V. (2017) Land grabbing: A review of extent and possible consequences in Romania. *Land Use Policy*, 62, 143–150.
- Croitoru, A. (2015) *Antreprenoriatul în migrația românească*. Sibiu: Universității din Sibiu.
- Davidova, S., Fredriksson, L. și Bailey, A. (2009) Subsistence and semi-subsistence farming in selected EU new member states. *Agricultural Economics*, 40, Supplement, 733–744.
- Feher, A., Goșa, V., Raicov, M., Haraguș, D. și Condea, B. V. (2017) Convergence of Romanian and European Union agriculture – evolution and prospective assessment. *Land Use Policy*, 67, 670–678.
- Fredriksson, L., Bailey, A., Davidova, S. și Gorton, M. (2017) The commercialisation of subsistence farms: Evidence from the new member states of the EU. *Land Use Policy*, 60, 37–47.
- Hartvigsen, M. (2014) Land reform and land fragmentation in Central and Eastern Europe. *Land Use Policy*, 36, 330–341.
- Hatos, A. (2006) *Colectivism după colectivism? Forme asociative de organizare în agricultura românească de tranziție*. Iași: Lumen.
- INS (2017) *Ancheta structurală în agricultură. Date generale la nivel național, Volumul 1*. București: Institutul Național de Statistică.
- Kovacs, T. (2005) Restructuring Agriculture, în G. Barta, E. Fekete, I. Szorenyine și J. Timar (Eds.), *Hungarian space and places: patterns of transition*, Pecs: Centre for Regional Studies, 259–271.
- Olah, S. și Flora, G. (2015) Rural youth, agriculture and entrepreneurship: A case study of Hungarian and Romanian Young Villages. *Acta Universitatis Sapientiae, Economics and Business*, 3, 1, 41–66.
- Oțiman, P. I. (2012) Romania's present agrarian structure a great (and unsolved) social and economic problem of our country. *Agricultural Economics and Rural Development, New Series*, IX, 1, 3–24.
- Petrescu-Mag, R. M., Petrescu, D. C. și Petrescu-Mag, I. V. (2017) Whereto land fragmentation – land grabbing in Romania? The place of negotiation in reaching win – win community – based solutions. *Land Use Policy*, 64, 174–185.
- Rusu, M., Florian, V., Tudor, M., Chițea, M., Chițea, L. și Roșu, E. (2011) Land related disputes and conflicts in Romania. *Agricultural Economics and Rural Development, New Series*, VIII, 1, 127–145.
- Sabates-Wheeler, R. (2001) Land reform and farm choice in Romania. *Problems of Post-Communism*, 48, 4, 27–37.
- Șandru, D. (2005) Colectivizarea agriculturii și problema agrară: repere social-politice, în D. Dobrinu și C. Iordachi (ed.), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962)*, Iași: Polirom, 45–66.
- Vidican, G. (2009) Assessing land reallocation decisions during transition in Romania. *Land Use Policy*, 26, 1080–1089.

*** Eurostat
<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

*** Legea nr.18 din 19 februarie 1991 – Legea fondului funciar. Disponibil la
http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.act_text?idt=1622

*** Legea nr. 36/1991 privind societățile agricole și alte forme de asociere în agricultură. Disponibil la <https://lege5.ro/Gratuit/gy3denjt/legea-nr-36-1991-privind-societatile-agricole-si-alte-forme-de-asociere-in-agricultura>

*** Legea nr.169 din 27 octombrie 1997 pentru modificarea și completarea Legii fondului funciar nr.18/1991. Disponibil la http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?id=2050

*** Legea nr.1 din 11 ianuarie 2000 pentru reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole și celor forestiere, solicitate potrivit prevederilor Legii fondului funciar nr.18/1991 și ale Legii nr.169/1997. Disponibil la http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?id=21873